

Dariusz Magier
(Archiwum Państwowe w Lublinie)
(Państwowa Szkoła Wyższa, Biała Podlaska)

Czynnik finansowy funkcjonowania organizacji partii komunistycznej w województwie białkopodlaskim w latach 1975-1989

Jeśli spojrzymy na Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą, tytułową partię komunistyczną, z biurokratycznego punktu widzenia, zobaczymy organizację, czyli system – wyodrębnioną część rzeczywistości posiadającą wewnętrzną strukturę, z relacjami zachodzącymi między poszczególnymi jej częściami, która posiada wyraźnie określony cel i prowadzi działania w kierunku jego osiągnięcia. Uczestnicy organizacji znajdują się w sieci wzajemnych powiązań, podzielono między nimi zadania i funkcje, a ich samych rozmieszczono w różnych jednostkach i komórkach organizacyjnych tworzących strukturę, której centrum stanowi pion kierowniczy. Celem niniejszego artykułu jest spojrzenie na model organizacji PZPR w województwie białkopodlaskim przez pryzmat środków finansowych przeznaczanych na jego funkcjonowanie.

Analiza systemowa prowadzona na modelu wojewódzkiej organizacji PZPR nie budzi sprzeciwu, mieszczą się w nim podręcznikowe elementy pięciocłonowego modelu organizacji stworzonego przez Leszka Krzyżanowskiego¹ (zob. Rys. 1). W centrum widzimy człon kierowniczy (2) w postaci aparatu partyjnego², a wokół niego cztery elementy, których działania wypływają wprost z centrum. Pierwszym jest struktura (5), na którą w województwie białkopodlaskim w omawianym okresie składały się komitet wojewódzki (KW), rejonowe ośrodki pracy partyjnej (ROPP), komitety miejskie (KM), miejsko0gminne (KMG), gminne (KG), zakładowe (KZ) oraz podstawowe organizacje partyjne (POP) i oddziałowe organizacje partyjne (OOP), czyli około tysiąca podmiotów³. Dwa elementy modelu animowane przez człon kierowniczy i otaczające go to podsystemy: materialno-techniczny (4) i społeczny

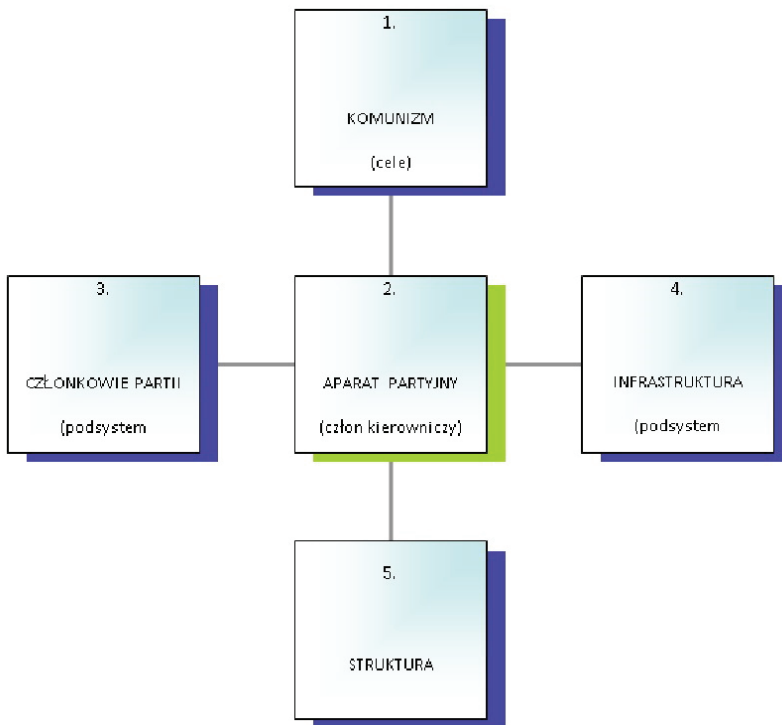
¹ L. Krzyżanowski, *Podstawy nauk o organizacji i zarządzaniu*, Warszawa 1992, s. 176.

² W ścisłym tego terminu znaczeniu chodzi o pracowników politycznych, jednak pamiętając o rzeczywistej roli partii komunistycznej w systemie politycznym PRL, w którym stanowiła „przewodnią siłę”, na potrzeby niniejszych rozważań przyjąłem Człon kierowniczy stanowili wszyscy etatowi pracownicy PZPR.

³ D. Magier, *System biurokratyczny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w województwie białkopodlaskim w latach 1975-1990*, Siedlce 2013, s. 21.

(3). W naszym modelu podsystemem materialno-technicznym będą nieruchomości i dobra ruchome partii, urządzenia biurowe, wyposażenie pracowni technicznych, warsztatów, domków letniskowych i stołówki, itp. Podsystem społeczny to ogół członków partii, centrum którego stanowił tzw. aktyw partyjny – najbardziej zaangażowani politycznie i społecznie, doświadczeni członkowie. Wreszcie człon modelu, który determinuje PZPR jako organizację, czyli cel (1) – osiągnięcie komunizmu⁴.

Rys. Model organizacji partii komunistycznej w województwie.

Źródło: Rysunek własny na podstawie modelu organizacji wg L. Krzyżanowskiego, za: J.Puchalski, *Podstawy nauki o organizacji*, Wrocław 2008, s. 14.

⁴ „Idea, której służy Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – to idea komunizmu. W niej ucieleśnia się przyszłość świata. Jest to idea, której zwycięstwo uwolni ludzkość od niepewnego jutra, od strachu przed wojnami, od nędzy i poniżenia, położy kres panowaniu wyzyskiwaczy nad ludem pracującym, panowaniu narodów silnych nad słabszymi. Tylko komunizm może zapewnić materialny i duchowy rozkwit ludzkości, a zdobyte pracy i geniuszu ludzkiego przeznaczyć całkowicie dla dobra i szczęścia człowieka” – *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Warszawa 1963, s. 8-9.

Jeszcze bardziej uzasadniony będzie wybór wojewódzkiej organizacji PZPR jako samodzielnego modelu biurokratycznego, jeśli za podstawę definiującą organizację przyjmiemy sposób jej finansowania. Komitety wojewódzkie partii komunistycznej były bowiem głównymi jednostkami realizującymi budżet partii. Budżet Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białej Podlaskiej, obejmujący wszystkie wydatki osobowe i rzeczowe partii w województwie, opracowywany był w oparciu o decyzje Sekretariatu Komitetu Centralnego. Nadzór nad jego realizacją spoczywał na I sekretarzu KW, zaś wykonawcą był Wydział Ogólny KW, który dokonywał wydatków na działalność partyjną w ramach przyznanych limitów budżetowych. Czynności pomocnicze w zakresie obsługi finansowej instancji pierwszego stopnia wykonywali również rejonowi inspektorzy ds. składek partyjnych. Wykonanie budżetu KW podlegało kontroli Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej, Centralnej Komisji Rewizyjnej oraz Wydziału Ogólnego KC.

Badania nad majątkiem i dochodami partii komunistycznej znacznie poszerzają spojrzenie na pochodzenie jej władzy oraz rolę, a także pozwalają zrozumieć niejasne z zewnątrz wewnętrzne partyjne mechanizmy i przeobrażenia. Na finanse partii komunistycznej składały się oczywiście składki członkowskie⁵, ale gros jej dochodów pochodził wprost z budżetu państwa poprzez system dotacji i subwencji pokrywających jej wydatki, z umarzanych pożyczek Narodowego Banku Polskiego, stuprocentowych ulg w składkach ZUS od wynagrodzeń pracowniczych aparatu partyjnego, bezpłatnej pracy żołnierzy służby zasadniczej czy społecznych tzw. czynów partyjnych. Poza tym PZPR czerpała korzyści z zawłaszczanego po 1944 r. majątku nieruchomego, a także z przejętego w 1973 r. monopolisty na rynku prasowym (90% rynku prasy polskiej) koncernu wydawniczo-dystrybucyjnego Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej (RSW) „Prasa – Książka – Ruch”, którego zyski zasilają budżet partii jako „wpływy z wydawnictw”. Notabene RSW był dodatkowo dotowany z kasy państwa poprzez system preferencyjnych kredytów i ulg podatkowych⁶.

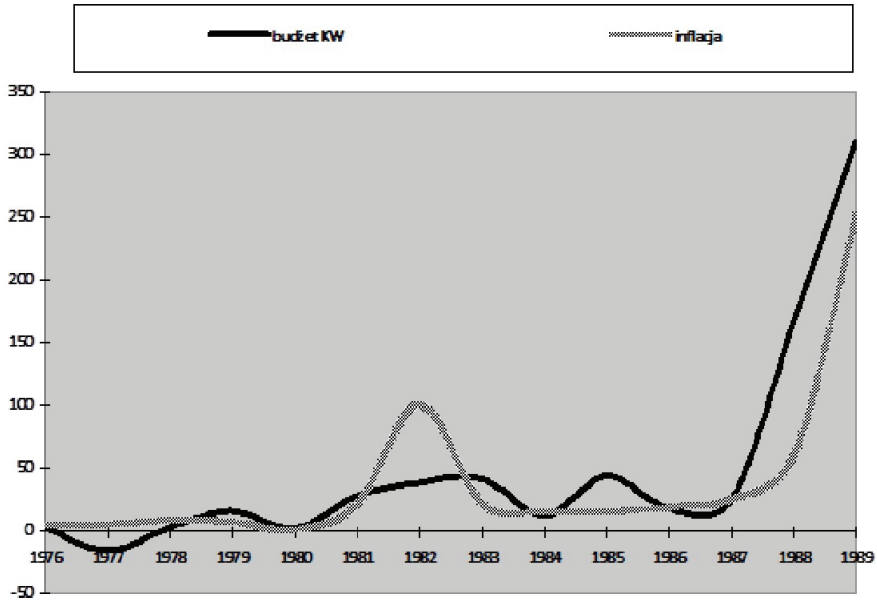
Budżet PZPR w województwie białskopodlaskim wzrastał sukcesywnie aż do końca funkcjonowania komunistycznego państwa, co było efektem rozwoju machiny biurokratycznej partii i skoków inflacji charakterystycznych dla gospodarki PRL (zob. Wykres 1). Jego wysokość kształtowała się od niespełna 12 mln zł w roku 1975 aż po 785,5 mln zł w roku 1989, co oznacza wzrost realnej siły nabywczej o niemal 45%⁷.

⁵ Nt. składek członkowskich zob.: M. Żukowski, *Finansowe i ideologiczne znaczenie składek członkowskich w partiach komunistycznych (Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego i Polska Zjednoczona Partia Robotnicza)*, „Dzieje Najnowsze”, R. XLVII, nr 1, 2015, s. 89-122.

⁶ D. Magier, *System biurokratyczny...*, dz. cyt., s. 119-126; M. Żukowski, „Skrzywana potęga”. *Gospodarka finansowa Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku. Od zorganizowania Komitetu do reformy finansów partyjnych w październiku 1950 r.*, „Zapiski Historyczne”, t. 77, 2012, z. 2, s. 59-60.

⁷ Wyliczono przy pomocy kalkulatora obliczającego wartość nabywczą określonej kwoty z wybranego roku poprzez przemnożenie jej przez coroczną stopę inflacji, <http://banknotypolskie.pl/kalkulator/> [dostęp: 16.09.2015 r.].

Wykres 1. Procentowy wzrost budżetu partii komunistycznej w województwie białkopodlaskim w latach 1976-1989 na tle poziomu inflacji w Polsce

	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
budżet KW	2,6	-16	2,9	15,4	2	28	38,7	41,5	12,3	44	17,7	25,2	167	310
inflacja	4,4	4,9	8,1	7	1	21,2	100,8	22,1	15	15,1	19	25	60,2	251,1

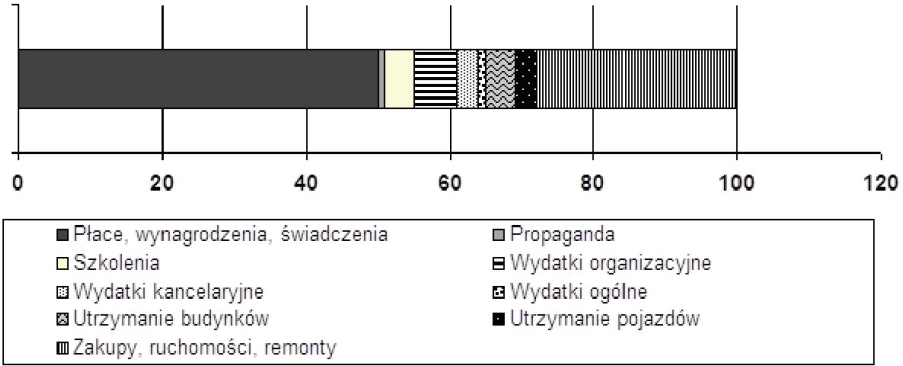
Źródło: Opracowanie własne na podstawie budżetów KW PZPR w Białej Podlaskiej z lat 1975-1989, Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim (dalej: APL OR), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białej Podlaskiej (dalej: KW Biała Podlaska), sygn. 748-760; Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie (dalej: PZPR KC), sygn. XXX/8 i XXX/9. Pierwszy budżet KW dotyczył tylko połowy roku, zatem na wykresie procentowy wzrost budżetu za 1976 r. w stosunku do roku poprzedniego policzono od podwójnej sumy budżetu z 1975 r.

Konfrontacja zakresu finansowania partii komunistycznej w województwie białkopodlaskim z jej organizacją pozwoli na ukazanie tych jej elementów, które wymagały największych nakładów finansowych. Na wydatki budżetowe PZPR składały się:

- I. Płace, wynagrodzenia i świadczenia.
 1. Osobowy fundusz płac.
 - a) płace zasadnicze pracowników politycznych,
 - b) płace zasadnicze pracowników administracyjno-technicznych,

- c) płace zasadnicze pracowników transportu,
 - d) płace zasadnicze pracowników niepełnozatrudnionych,
 - e) wyrównania do poborów,
 - f) dodatki specjalne pracowników politycznych,
 - g) inne dodatki i dopłaty (wyrównania do płac, godziny nadliczbowe, dodatki za zlecenia, premie, odprawy,
 - h) nagrody.
2. Inne wynagrodzenia.
- a) ryczałty dla sekretarzy KG, KM, KZ,
 - b) dodatki wyrównawcze dla pracowników zwolnionych,
 - c) wynagrodzenia za prace zlecone,
 - d) wynagrodzenia za wykłady w szkołach partyjnych,
 - e) fundusz zapomóg i nagród,
 - f) wyżywienie słuchaczy szkół partyjnych,
 - g) stypendia słuchaczy.
3. Świadczenia.
- a) zasiłki rodzinne i inne,
 - b) naliczenia na fundusz działalności socjalnej,
 - c) fundusz mieszkaniowy,
 - d) inne świadczenia osobowe.
- II. Propaganda.
- 1. Plakaty, afisze, propaganda pogładowa.
 - 2. Broszury, referaty, uchwały.
 - 3. Koszty imprez i obchodów.
 - 4. Honoraria autorskie.
 - 5. Różne.
- III. Szkolenia.
- 1. Kursy krótkoterminowe.
 - 2. Wieczorowy Uniwersytet Marksizmu-Leninizmu.
 - 3. Zakup i wykorzystanie pomocy pogładowych.
 - 4. Zakup i oprawa książek.
- IV. Wydatki organizacyjne.
- 1. Koszty podróży.
 - 2. Diety.
 - 3. Zryczałtowane diety sekretarzy KG, KM, KMG.
 - 4. Koszty delegacji aktywu.
 - 5. Przeniesienia służbowe.
 - 6. Zebrania i narady.
 - 7. Koszty delegacji zagranicznych.

Wykres 2. Rodzaje kosztów funkcjonowania partii komunistycznej w województwie białkopodlaskim na przykładzie roku 1976.

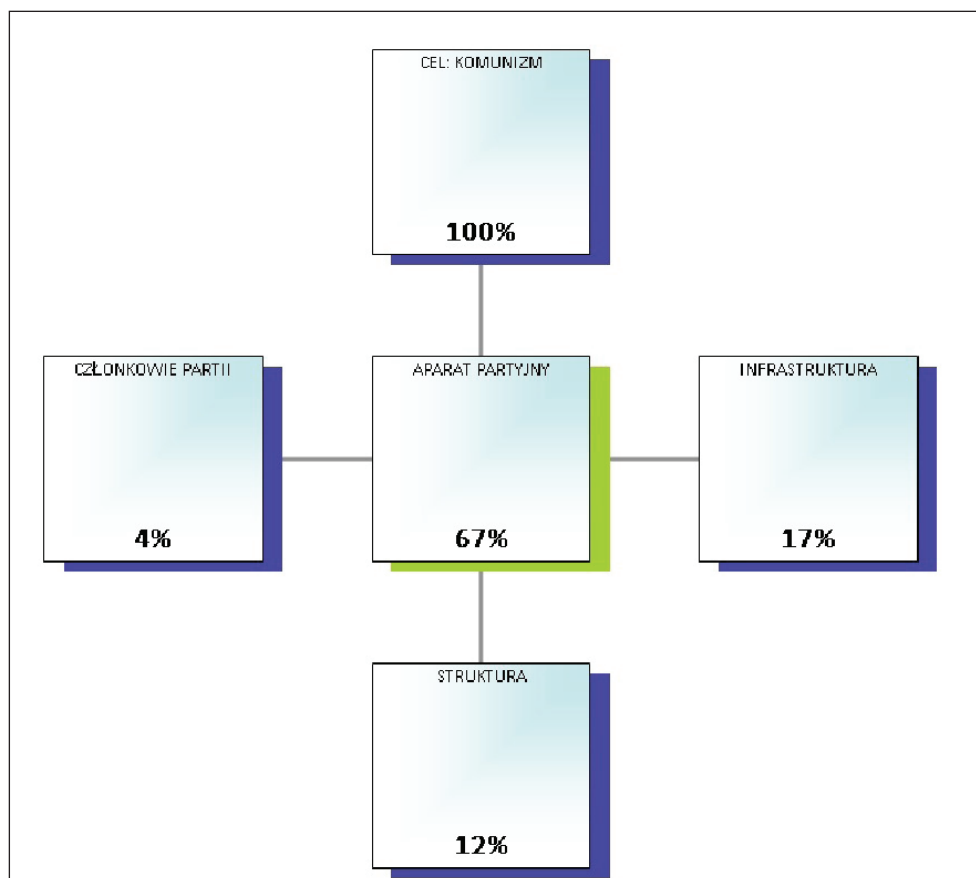
Źródło: APL OR, KW PZPR w Białej Podlaskiej, sygn. 748, s. 53, Bilans Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białej Podlaskiej za 1976 rok.

- V. Wydanki kancelaryjne.
 1. Druki i materiały piśmienne.
 2. Opłaty pocztowo-telefoniczne.
 3. Konserwacja telefonów i maszyn biurowych.
- VI. Koszty ogólne.
 1. Wydanki reprezentacyjne i konsumpcyjne.
 2. Prenumerata gazet i czasopism.
- VII. Utrzymanie budynków.
 1. Konserwacja i remonty budynków.
 2. Konserwacja ruchomości biurowych.
 3. Światło, opał, woda.
 4. Utrzymanie czystości.
 5. Czyszcze i opłaty komunalne.
 6. Zakup drobnego sprzętu gospodarczego.
- VIII. Utrzymanie środków lokomocji.
 1. Materiały pędne.
 2. Ogumienie.
 3. Części zamienne i remonty.
 4. Kapitałne remonty.
 5. Ubezpieczenia i inne koszty.
- IX. Zakup inwentarza i kapitałne remonty.
 1. Zakup inwentarza biurowego.
 2. Kapitałne remonty budynków.
 3. Nowe budownictwo⁸.

⁸ APL OR, KW Biała Podlaska, sygn. 747, s. 13-15, Preliminarz budżetowy Komitetu Wojewódzkiego

Jeśli prześledzimy rozkład wydatków dla przykładowego roku 1976, dostrzeżemy, że ponad trzy czwarte wydatków stanowiły dwie sfery budżetowe: płace, wynagrodzenia i świadczenia (50%) oraz zakupy ruchomości i remonty (28%). N resztę wydatków składały się: wydatki organizacyjne (6%), utrzymanie budynków (4%), szkolenia (4%), wydatki kancelaryjne (3%), utrzymanie pojazdów (3%), wydatki na propagandę (1%), koszty ogólne (1%)⁹ (zob. Wykres 2).

Rys. 2. Średnie procentowe koszty utrzymania poszczególnych elementów organizacji wojewódzkiej partii komunistycznej w województwie białkopodlaskim w latach 1976-1989.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie bilansów KW PZPR w Białej Podlaskiej, APL OR, KW Biała Podlaska, sygn. 748-760; AAN, PZPR KC, sygn. XXX/8-9.

PZPR w Białej Podlaskiej na II półroczu 1975 r.

⁹ Tamże, sygn. 748, s. 53, Bilans Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białej Podlaskiej za 1976 rok.

Spróbujmy nałożyć finansowe koszty funkcjonowania partii komunistycznej na nasz biurokratyczny model organizacji wojewódzkiej PZPR. Przyjmując, że cel istnienia organizacji to suma kosztów wszystkich pozostałych elementów modelu (100%), cztery realizujące go czony zobrazowane na wcześniej przedstawionym schemacie (Rys. 1) dzielą między siebie resztę wydatków. Aparat partyjny to budżetowe koszty plac, wynagrodzeń i świadczeń. Na pozostałych członków partii przypadają wydatki na propagandę i szkolenia. Do kosztów utrzymania infrastruktury zaliczymy utrzymanie budynków, środków lokomocji, zakup inwentarza, kapitalne remonty i nowe budownictwo. Strukturze przydzielmy budżetowe wydatki organizacyjne, kancelaryjne oraz koszty ogólne.

Analiza wydatków na poszczególne czony modelu białkopodlaskiej organizacji PZPR w całym okresie jej istnienia wskazuje, że 67% rocznego budżetu partii komunistycznej w województwie pochłaniało funkcjonowanie aparatu partyjnego¹⁰, czyli jej członku kierowniczego. Kolejnym biurokratycznym elementem organizacji, który pochłaniał drugą co do wielkości sumę wydatków, była infrastruktura (17%), następnym utrzymanie struktury organizacyjnej (12%) i wreszcie 4% całości rocznych kosztów realizacji celu partii, jakim było zmierzanie do komunizmu, pochłaniał podsystem społeczny, czyli nieetatowi członkowie organizacji (zob. Rys. 2).

Obserwacja kształtowania się tych kosztów w poszczególnych latach rodzi kilka spostrzeżeń. Po okresie eksperymentów budżetowych związanych z powstaniem województwa białkopodlaskiego (1975-1976) i budową wojewódzkiej organizacji PZPR, od 1977 r. sytuacja w zakresie wydatków ulega stabilizacji z pewnymi ogólnymi tendencjami. Wspomniane tendencje to:

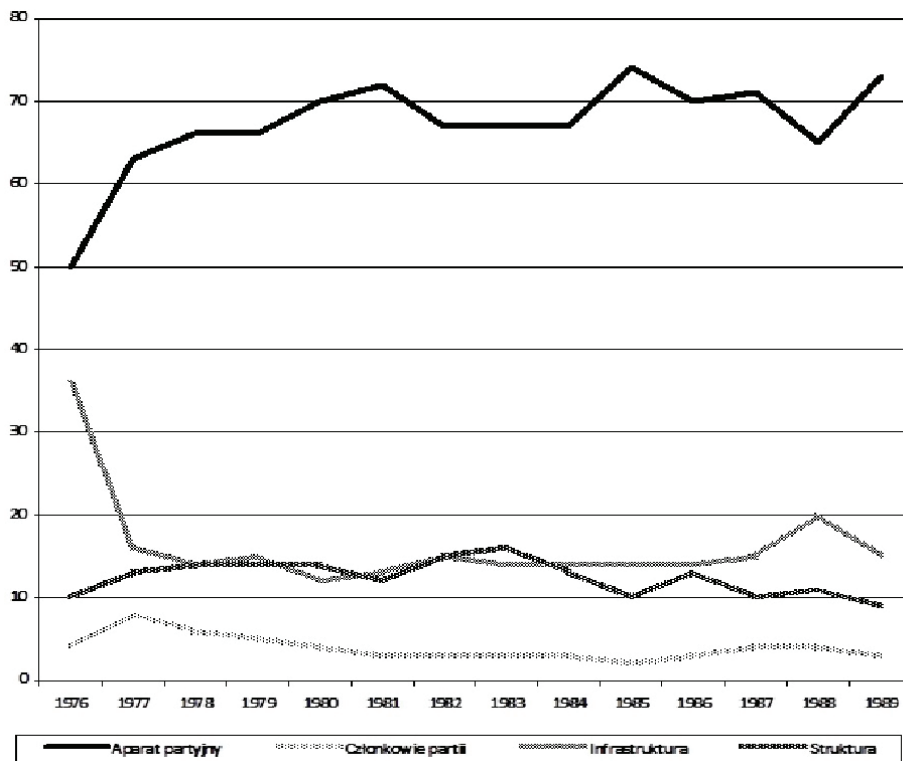
- a) wyraźny wzrost nakładów na czon kierowniczy (aparatus partyjny) z 63% wydatków budżetowych w roku 1977 do 73% w roku 1989,
- b) wyraźny spadek nakładów na podsystem społeczny (członków partii) z 8% wydatków budżetowych w 1977 r. do 3% w roku 1989,
- c) lekki spadek nakładów na podsystem materialno-techniczny (infrastruktura) z 16% wydatków budżetowych w 1977 r. do 15% w roku 1989,
- d) wyraźny spadek nakładów na strukturę z 13% wydatków budżetowych w 1977 r. do 9% w roku 1989.

Jak widać, przeznaczanie coraz większej części budżetu wojewódzkiego partii komunistycznej na utrzymanie aparatus partyjnego odbywało się kosztem pozostałych elementów organizacji, a zwłaszcza podsystemu społecznego oraz struktury (zob. Wykres 2). Główną przyczyną tego zjawiska był rozrost członku kierowniczego naszego modelu, czyli stały wzrost liczby etatowych pracowników PZPR od 157 etatów w roku 1976 do 202 w roku 1988 (22% w ciągu 12 lat!). Przy czym wzrost ten dotyczył przede wszystkim grupy pracowników politycznych (31%). W grupie pracowników administracyjno-technicznych wzrost zatrudnienia wyniósł jedynie 5%¹¹.

¹⁰ Nt. warunków pracy etatowej w PZPR zob. D. Magier, *Pracownicy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w świetle przepisów Biura Politycznego komitetu Centralnego z 1983 roku.*, „Komunizm – system ludzkie dokumentacja”, nr 1, 2012, s. 89-100, www.komunizm.net.pl.

¹¹ APL OR, KW Biała Podlaska, sygn. 748, s. 55; AAN, PZPR KC, sygn. XXX/8, s. 22.

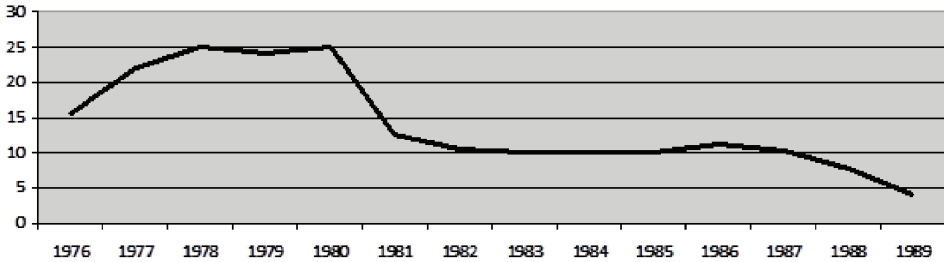
Wykres 2. Procentowy udział nakładów budżetowych na poszczególne elementy modelu organizacji PZPR w województwie białkopodlaskim w latach 1976-1989.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie bilansów KW PZPR w Białej Podlaskiej, APL OR, KW Biała Podlaska, sygn. 748-760; AAN, PZPR KC, sygn. XXX/8-9

Jak już wspomniano na początku, poza dotacjami z budżetu państwa dochody partii komunistycznej stanowiły jedynie składki członkowskie, a poza tym nie mające większego znaczenia niewielkie wpływy ze sprzedaży mienia i usług. Te pozabudżetowe wpływy średnio dla omawianego okresu zaspokajały jedynie 14,5% ogółu wydatków na funkcjonowanie partii komunistycznej w województwie białkopodlaskim. W szczytowym okresie rozwoju struktury komunistycznej w Białkopodlaskiem, za który można uznać lata 1978-1979, wpływy własne dochodziły do 25% całości wydatków. Od czasu powstania ruchu solidarnościowego przez całą dekadę lat 80. XX w. – poza chwilowym zjawiskiem stabilizacji i minimalnego wzrostu w latach 1984-1987 – odsetek wpływów już tylko się zmniejszał, aż do całkowitego niemal ich zaniku w końcu omawianego okresu (zob. Wykres 3).

Wykres 3. Procentowy udział wpływów własnych (składki członkowskie, sprzedaż ruchomości i usług) w budżecie partii komunistycznej w województwie białkopodlaskim w latach 1976-1989

Źródło: Obliczenia własne na podstawie bilansów KW PZPR w Białej Podlaskiej, APL OR, KW Biała Podlaska, sygn. 748-760; AAN, PZPR KC, sygn. XXX/8-9.

W modelu organizacji partii komunistycznej w województwie białkopodlaskim oglądanym przez pryzmat wydatków finansowych przede wszystkim rzuca się w oczy człon kierowniczy, który pochłaniał niemal $\frac{3}{4}$ wszystkich środków przeznaczonych na jego utrzymanie. Elementami schematu obrazującego organizację, które pochłaniały znaczące środki finansowe były ponadto podsystem materialno-techniczny oraz struktura. Najmniej środków finansowych przepływało przez podsystem społeczny – najliczniejszy (członkowie partii), ale oparty na pracy społecznej (aktyw partyjny). Wiele to mówi o władzy sprawowanej nad społeczeństwem przez partię komunistyczną, bo choć biurokratyczny model jej organizacji i struktura na terenie województwa, poczynając od POP a na KW kończąc, sprawia wrażenie wszechobecności i ideologicznej wszechpotęgi zdeterminowanej CELEM (komunizm), już ten sam model oglądany za pośrednictwem budżetu wojewódzkiego pokazuje, że w rzeczywistości władza PZPR w latach 1975-1989 opierała się przede wszystkim na opłacanym aparacie partyjnym. Z biegiem lat za utrzymanie tego systemu trzeba było płacić coraz więcej, odwrotnie proporcjonalnie do aktywności szeregowych, nieetatowych członków partii. Przy ciągle pogarszających się wynikach dochodów własnych, czyli głównie składek, aż do całkowitego załamania się ich wpływu w latach 1987-1989, oznaczało to zbliżający się nieuchronnie kryzys również w zakresie utrzymania organizacji partii komunistycznej.

Аннотация

Дарюш Магер

Финансовый фактор функционирования организации коммунистической партии в бяльскоподляском воеводстве в 1975-1989 годы

В бюрократической модели воеводской организации коммунистической партии центральным элементом было начальство в виде партийного аппарата. Вокруг него размещены четыре остальные элементы: структура, подсистема материально-технический (инфраструктура), подсистема общественная (актив партийный) и наконец элемент модели, который детерминирует воеводскую структуру партии как организацию, цель - достижение коммунизма. Целью статьи является анализ модели организации коммунистической партии в данном воеводстве посредством финансовых средств выделяемых на ее функционирование.

